

Antonín Vaněk: Sociální struktura. Kritika buržoazní a revizionistické teorie

Praha, Univerzita Karlova 1975, 366 s.

Závěry stranických zasedání neustále zdůrazňují nutnost permanentní marxisticko-leninské kritiky buržoazních a revizionistických koncepcí, které zkreslují a zastírají skutečný vývoj třídně sociální struktury kapitalistické a socialistické společnosti a zpochybňují vedoucí úlohu dělnické třídy. Zasedání ÚV KSČ v říjnu 1972, které zhodnotilo postup konsolidace na společenskovo vědním úseku a dále konkretizovalo pro teoretickou frontu úkoly XIV. sjezdu KSČ, potvrzuje nezbytnost rozpracovat a aplikovat ve všech oblastech našeho společenského života *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které představuje nedílnou součást a předpoklad řešení všech problémů pozitivního rozvoje socialismu. Také materiál *Vývoj, současný stav a úkoly společenských věd* ukazuje jako jeden ze základních úkolů „soustavně bojovat s revizionismem, pravicovým oportunismem, buržoazními ideologiemi a odhalovat rozkladné pokusy ideologické diverze“.¹

V realizaci těchto úkolů vystupuje do popředí potřebnost kritické analýzy těch nemarxistických koncepcí, které podceňují, nebo dokonce popírají třídní podstatu sociální struktury kapitalistické společnosti a deformují redukcionistickým přístupem marxisticko-leninské pojetí sociální struktury socialistické společnosti. Jakékoliv spekulace v oblasti třídně sociální struktury a jakýkoliv nevědecký přístup založený na nekritickém přebírání buržoazních koncepcí otevírají cestu subjektivismu a voluntarismu. V. I. Lenin vždy zdůrazňoval důležitost *vědeckého poznání* zákonitosti a faktorů, které determinují sociální strukturu společnosti. V článku *O sociální strukturu státní moci, perspektivách a likvidátorství* píše, že „sociální struktura společnosti a státní moci se vyznačuje změnami, bez jejichž vysvětlení nelze učinit ani krok v žádné oblasti veřejné činnosti“.² Také zůstávající se třídní boj v mezinárodním měřítku, především pak jeho ideologická dimenze, stává problematikou sociální struktury společnosti do

průsečíku, v němž se ostře střetává marxisticko-leninské a buržoazně revizionistické pojetí.

Dokladem toho, že se současná marxisticko-leninská sociologická produkce nevyhýbá řešení těchto celospolečensky důležitých problémů, je kniha ředitele Ústavu marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, doc. PhDr. Antonína Vaněka, DrSc., která vyšla pod názvem *Sociální struktura a s podtitulkem Kritika buržoazní a revizionistické teorie*, jenž vlastně vyjadřuje základní cíl publikace. Je rozdělena do 5 kapitol, splňujících požadavek stranické, třídní a vědecky fundované kritické analýzy základních proudů buržoazních a revizionistických koncepcí sociální struktury. Podle slov autora představuje kniha dílčí studii, která si v návaznosti na předchozí práci *Mýtus elit*³ klade za cíl prozkoumat mezinárodní i vnitřní souvislosti nemarxistického pojetí sociální struktury. Ovšem takto koncipovaný úkol je nesmírně obsáhlý, mnohostranný a fundamentální. Studium základních znaků a zákonitostí současných etapů naší socialistické společnosti, její třídně sociální struktury a trendů jejího vývoje spolu s rozpracováním teoretických otázek komplexního řízení společnosti⁴ představuje jeden ze základních úkolů vědeckovýzkumné práce.

Složitost tohoto problému implikuje možnost volby různých metodických přístupů k jeho poznání. V případě recenzované knihy je předložena logicky utříděná *struktura práce*, která dokazuje autorovo cílevědomé úsilí nezůstat u pouhého informativního popisu jednotlivých nemarxistických koncepcí sociální struktury. V této souvislosti můžeme konstatovat, že obsah knihy zcela odpovídá komplexním požadavkům obecně vytvářeným pro studium podstaty sociální struktury socialistické společnosti.⁵ Hodnota knihy je především v možnosti jejího použití ve výchovně vzdělávacím procesu na vysokých školách, v jejichž studijním arzenálu není přebytek syntetických prací zabývajících se kritikou nemarxistických teorií sociální struktury. V důsledku absence této kritiky se plně otevíral prostor iluzím a jednostranným představám vysokoškolských studentů o sociální

¹ Rudé právo, 20. 6. 1974, s. 3.

² Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 17. Praha 1957, s. 133.

³ Máchová, J. — Vaněk, A.: *Mýtus elit*. Praha 1973.

⁴ Viz Hrzal, L.: *K aktuálním úkolům filozofie a sociologie v CSSR*. Filozofický časopis, 1973, č. 5, s. 758—781.

⁵ Například J. Hrabina zdůrazňuje především tyto tři momenty:

a) důsledně obnovit marxisticko-leninský přístup k celé oblasti jevů, které byly výrazně zasaženy

antisocialistickými a pravicově oportunistickými deformacemi;

b) poukázat na základní teoreticko-politická a metodologická východiska při zkoumání otázek sociální a třídní struktury společnosti a řízení společenských procesů;

c) zdůraznit nevyhnutelný a trvalý požadavek konfrontace změn v sociálně třídní struktuře socialismu a kapitalismu. Hrabina, J.: XIV. sjezd KSČ a ideovo-politické otázky zkoumání sociálnětřídní struktury naší společnosti. Nová mysl, 1972, č. 10, s. 1351—1360.

strukturu kapitalistické společnosti, spojeným s maloměstskými spotřebitelskými postojí k budouvým socialistické společnosti. Kniha efektivně plní cíl marxistické sociologie v oblasti světónázorové výchovy.

Vzhledem k obsáhlosti práce i složitosti řešené problematiky se předkládaná recenze zaměří především na uzlové body jednotlivých kapitol. Z tohoto hlediska práce A. Vaňka plně akceptuje základní postuláty marxisticko-leninské teorie a tvůrčím způsobem využívá ideově teoretického odkazu klasiků marxismu-leninismu. Už v první kapitole, nazvané *Leninův odkaz sociologii*, se ukazuje jasný autorův cíl – stavět na fundamentálních dílech V. I. Lenina a vycházet z nich při kritickém hodnocení buržoazních a revizionistických koncepcí sociální struktury. Věcně je ukázán Leninův vztah k sociologii, k problému stranickosti a vědeckosti a sociologický terminologický aparát koncipovaný V. I. Leninem. Ve vztahu k poslednímu problému si je autor oprávněně vědom, že nejde o úplný výčet pojmů a kategorií, stejně tak jako nelze vést přesnou terminologickou hranici, pokud jde o jejich příslušnost k jednotlivým společenským vědám. Důsledně využívání ideově teoretického dědictví klasiků marxismu-leninismu nesoustřeďuje autor pouze do této úvodní kapitoly, ale tohoto fundamentu plně využívá při vědecké a hluboce kritické analýze nemarxistických názorů. V zájmu řešení dalších problémů se autor zaměřuje na objasnění Leninovy kritiky tzv. subjektivní sociologické školy. Přesvědčivě je dokázán význam této kritiky zejména pro tvůrčí řešení teoretických problémů současnosti.⁶ V závěru kapitoly je vytyčen požadavek důsledného uplatnění stranickosti a vědeckosti, který směřuje ke spojení teoretických úvah s praktickou činností dělnické třídy a jejího předvoje – komunistické strany.

Ve druhé kapitole, nazvané *Třídy a vrstvy*, je řešena problematika sociální a třídní struktury. V logické a utříděné analýze je podán obsah pojmu společnost, jehož vymezení vytváří optimální přechod ke konceptualizaci sociální struktury, vystupující v jednotě se základními pojmy historického materialismu – společensko-ekonomickou formací a společenskou výrobou. Tato jasná teoretická koncepce, plně akceptující materialistické pojetí dějin, dovoluje autorovi ukázat, že sociální struktura je reprodukována společenskou výrobou a zároveň že společenská výroba je podmíněna určitou strukturou společnosti. Z těchto teoretických východisek je řešena také problematika třídní struktury, přičemž autor polemizuje s jednostrannými přístupy, které akcentují ryze subjektivistická kritéria v charakteristice jednotlivých sociálních skupin a tříd. Pokud se týče problematiky vrstev, je zdůrazněno, že neexistuje jejich přesné

a jednotné terminologické vymezení, že však určující a nezastupitelná je jejich příslušnost k určité třídě. Tento princip je nemarxistickými sociology zcela opomíjen, což determinuje jejich metodologické přístupy ke zkoumání sociální struktury. Naproti tomu vydělení třídy jako základního prvku ve struktuře kapitalistické společnosti představuje ústřední princip marxistické teorie tříd.

I když rozsah kapitoly nedává možnost zabývat se terminologickou precizací podrobněji, přesto autorovo řešení vytváří dostatečnou teoreticko-metodologickou bázi pro následující kapitolu, nazvanou *Třídní a sociální struktura buržoazní společnosti*. Ta ukazuje genezi nejrůznějších nemarxistických teorií, jejichž redukcionismus krystalizuje v nesprávném pojetí podstaty třídní struktury. V rámci nástinu vzniku tříd a jejich podílu na moci jsou podrobeny kritice především názory Bertranda Russela, které představují abstraktní pojetí moci. Dále je nastíněna základní charakteristika struktury proletariátu s jasným vymezením objektivního postavení dělnické třídy. Na faktografickém materiálu o vývoji soudobého kapitalismu je přesvědčivě dokázána nevědeckost nejrůznějších teorií elitářského ražení, které se snaží prodloužit omezenou dobu svého vlivu tím, že přicházejí s „objevnou“ tezí o tom, že dělnická třída již ztratila svou historickou úlohu. Přesvědčivými fakty pak autor prohlubuje charakteristiku základních komponent třídně sociální struktury kapitalistické společnosti i jejich změn ve vztahu k vědeckotechnické revoluci.

Ke klíčovému problému celé práce přechází autor v kapitole čtvrté, nazvané *Teorie sociální stratifikace a mobility v buržoazní sociální struktuře*. Tato kapitola podává široký diapason problémů vyjádřených v synteticky koncipované kritické analýze nemarxistických koncepcí a formulovaných v pracích P. A. Sorokina, M. Webera, M. Ginsberga, T. Parsonse, R. Dahrendorfa, ve stratifikačním systému W. L. Warnera i v teorii sociální mobility od S. M. Lipseta a H. L. Zetterberga.

Právem začíná autor svoji kritickou analýzu zhodnocením vnitřních rozporů v sociologii P. A. Sorokina, který je obecně pokládán za zakladatele teorie sociální stratifikace a mobility v buržoazní sociální struktuře. Analýze jeho názorů je věnována poměrně rozsáhlá pozornost především proto, že tato teorie obsahuje syntézu základních redukcí a nedostatků ideologicky a politicky laděných nemarxistických koncepcí. Autor kritizuje především výrazné apologetické zaměření teorie, vyjadřované úsilím zakrývat antagonismy buržoazní společnosti, ignorovat základní společenské vztahy lidí k výrobním prostředkům a negovat třídní diferenciaci společnosti. Sorokinovy teorie ukazují pouze obecný obraz vrstev ve společnosti a nevztahují je k třídám, což samo

⁶ V této souvislosti upozorňujeme na monografickou práci N. I. Bočkareva *V. I. Lenin i buržoazní sociologija v Rossii*. Moskva, Izd. Moskovskogo

universiteta 1973, která podává podrobnou analýzu Leninovy kritiky buržoazní sociologie.

o sobě představuje výrazný subjektivistický přístup a současně také návod, jak umrtvovat třídní boj. Odmitáním marxistické teorie tříd a revoluční přeměny společnosti se apologetický potenciál této teorie plně uplatňuje.

Dalším objektem kritiky se v recenzované knize stává koncepce jednoho z předních představitelů analytické sociologie Maxe Webera, jehož úvahy jsou zaměřeny proti marxistickému pojetí třídní struktury kapitalistické společnosti. Prostřednictvím svérázné interpretace Marxova učení o třídách a společensko-ekonomických formacích dochází Weber k umělé konstrukci zúžené třídy a k propagaci principu nezávislosti sociologie na ideologii. Snaha o odstranění hodnotících soudů ze sociologie jej nakonec vede k jednostranným přístupům, které vyúsťují v zastaralou terminologii.

Rovněž tak konstrukce tříd u M. Ginsberga vystupuje jako teorie vyhraněně nemarxistická, protože její základní východisko prestiže opomíjí ekonomické vztahy a vyúsťuje v nevědeckou typologii kritérií jednotlivých tříd.

Správně je připomenuto, že právě tyto teorie výrazně ovlivnily názory R. Dahrendorfa i sociologický vývoj T. Parsonse, jejichž podrobnou kritikou se autor zabývá v další části kapitoly. Kritická analýza teoretických postulátů amerického sociologa T. Parsonse, jednoho z tvůrců strukturalismu, je nesmírně významná a aktuální. Byl to právě Parsons, který svou koncepci svého času výrazně ovlivňoval československou sociologii. Autor správně zdůrazňuje jeho odmítavý vztah k marxistické teorii, kterou Parsons podle své fikce překonal a jako nepotřebnou odvrhl. Kritické výhrady k Parsonsově teorii stratifikace jsou autorem zaměřeny především k nepřesnému, vágnímu vymezování pojmů, které tvoří základní osu jeho systému (společnost, systém, struktura) a dále k jeho zjednodušené metodologii, která nepřekračuje rámec postulátů sociologického psychologismu, což vyúsťuje v neschopnost zkoumat obsah společenských procesů. Je paradoxem, že právě Parsonsova teorie ovlivňovala československou sociologickou produkci před krizovým obdobím 1968–1969, neboť jeho negativní postoj k marxisticko-leninské teorii byl více než evidentní. Jako zastánce idejí konvergence a prorok přechodu socialistické společnosti k „politickému pluralismu“ Parsons ovšem přesně zapadal do koncepce „demokratického socialismu“. Jeho názory, jak zdůrazňuje autor recenzované publikace, mají intenzivní antikomunistickou potenci, která je realizována koncipováním nejrůznějších buržoazních výmyslů o sociální struktuře socialistické společnosti. Přínosem recenzované knihy je její doložené a precizní vyjádření apologetické nevědeckosti celého konglomerátu buržoazních a revizionistických teorií sociální struktury, jejichž nebezpečnost pro další rozvoj marxistické sociologie je nesporná.

V další části kapitoly je analyzována Warnerova teorie stratifikace a teorie sociální mobility od S. M. Lipseta a H. L. Zetterberga. Logicky a podrobně je rozebírána koncepce představitelů tzv. teorie konfliktu R. Dahrendorfa. Autor ukazuje, že odmítá-li Dahrendorf rozdělení kapitalistické společnosti na základní antagonistické třídy, je nucen svoji teoreticko-metodologickou koncepci plně podřídit subjektivisticky konstruovaným indikátorům. Logickým vyvrcholením tohoto přístupu je zjednodušené pojetí vztahů mezi politikou a ekonomikou, ztotožňování tříd s diferenciací podle moci a směřování stratifikace s třídní strukturou.

Kapitola nazvaná *Kritika pokusů o sociální stratifikaci v československé společnosti* se prioritně zaměřuje na analýzu základní teoretické orientace antikomunismu v buržoazních společenských vědách, na koncepci sociologické analýzy sociální stratifikace v díle *Československá společnost* a na kritiku pokusů o sociální stratifikaci československé společnosti. Kapitola v zobecněné podobě navazuje na předchozí kritickou analýzu nemarxistických koncepcí sociální struktury a ukazuje, jak se postupně prosazoval jejich dezintegrační vliv na naši filozofickou a sociologickou tvorbu. Autor specifikuje základní sociálně politické a gnoseologické příčiny vzniku revizionistických koncepcí sociální struktury v československé sociologii a upozorňuje, že rozsáhlá ideologická eroze postupně redukovala a odstěpovala jednotlivé části marxisticko-leninské teorie a přetvářela je v duchu buržoazních koncepcí. Autor ukazuje, jak tento dezintegrační proces začal ústupem od dialektického a historického materialismu k filozofické antropologii a pokračoval dezinterpretací základní filozofické otázky a deformováním takových problémů, jako je vztah vědy a ideologie, vedoucí úloha dělnické třídy a předmět historického materialismu.

Široce koncipovaná analýza obecných příčin revizionistických deformací vytváří autorovi optimální možnost podrobit teoreticky fundované kritice sociologickou analýzu sociální stratifikace předloženou v díle *Československá společnost*. Autor podrobně rozebírá základní zdroje revize marxisticko-leninské teorie, které vidí především v dezintegračním vlivu „teorie industriální společnosti“, „teorie stadií růstu“ a „teorie konvergence“ i v nesprávném chápání důsledků vědeckotechnického pokroku, a ukazuje revizionistické pojetí strany i socialistické ideologie, spojené s popíráním Marxovy teorie tříd a třídního boje. Zevrubně je rovněž vysvětlován prudký růst empirismu v československé sociologii, která rychle přešla k orientaci bytostně náležející buržoazní sociologii. Marxistická metodologie byla nahrazena empirismem, pozitivismem a buržoazním kategoriálním aparátem, místo principiální kritiky buržoazní sociologie se přejímaly její podstatné prvky a šířily se iluze o jejím vědeckém potenciálu. Je přirozeným důsledkem, že se empirismus stal pře-

važující orientaci i ve výzkumu sociální struktury.

Tento proces kulminoval v knize *Československá společnost*. Recenzovaná publikace předkládá nárys kritického stanoviska se zaměřením na konceptuální a metodologický aparát, na posouzení interpretace dat i negativní role, kterou tato práce sehrála v krizových letech 1968–1969. Autor zdůrazňuje, že ve funkci základního ideologicko-metodologického východiska kritizované koncepte vystupuje pojetí socialistické společnosti jako společnosti industriální, kde jsou třídy údajně nahrazeny vrstvami. Takový přístup vedl k negaci třídní struktury společnosti a k její záměně sociální stratifikací. Dále autor uvádí základní závěry z kritiky zmíněné koncepte provedené v ČSAV, přičemž zdůrazňuje skutečnost, že většina dalších kritických statí a studií zůstává pouze v rovině teoreticko-ideologické, nepoužívá empirické argumentace a nepředkládá takové podněty ke studiu sociální struktury, které by pomohly rozvoji československé sociologie. Přesvědčivě je rovněž ukázáno, že autoři knihy *Československá společnost* nesplnili a objektivně ani nemohli splnit úkol, který si předsevzali. Stalo se tak proto, že chyběla teoretická východiska je přivedla nutně k mylné interpretaci sociální skutečnosti. Lze jen souhlasit s autorovým závěrem, že dříve než bude přikročeno k novým výzkumům sociální struktury československé společnosti, je nutné důkladně a objektivně zhodnotit uvedený výzkum a pozitivně přehodnotit jeho chyby a omyly.

Po vyjasnění všech těchto složitých aspektů autor přechází v závěrečné kapitole, nazvané *Sociální struktura socialismu*, k analýze sociální struktury a trendů jejích změn v přechodném období od kapitalismu k socialismu a k důležitému problému vedoucí role strany. Ukazuje určující roli Marxova materialistického pojetí dějin s ústředním pojmem společensko-ekonomické formace a zdůrazňuje, že marxistická teorie sociální struktury plně akceptuje existenci společenských tříd a třídní charakter společenských vztahů. Z toho pak dovozuje, že sociální struktura socialismu je charakterizována upevněním společenského vlastnictví výrobních prostředků, řízením společenských procesů, plánovitou organizací výroby a sociálního života vůbec. V této souvislosti je autorem uváděna podstata diskuse o charakteristice sociální struktury socialismu uspořádané redakcí *Otázek míru a socialismu* ve dnech 8.–9. října 1970. S využitím jejích závěrů je pak v recenzované knize charakterizována třídní struktura socialismu a obecně postavení dělnické třídy, družstevního rolnictva a inteligence. Není opomenut ani problém vědeckotechnické revoluce a postavení vědy ve vztahu k výrobě. Teoretická východiska marxismu-leninismu jsou konfrontována s nemarxistickými filozoficko-sociologickými koncepty, pokládajícími rozvoj vědy a techniky za nezávislý na vývoji společnosti a spojujícími jej s vůdčím postavením „elity“.

Závěrečné pasáže kapitoly jsou věnovány vedoucí úloze komunistické strany při vytváření sociální struktury socialistické společnosti. Autor přesvědčivě dokazuje, že vývoj sociální struktury socialismu je procesem cílevědomě řízeným komunistickou stranou při plnění jejích základních funkcí. V souladu s *Poučením* je autorem prezentováno vyhraněné kritické stanovisko k nevědeckému a revizionistickému pojetí, které neguje vedoucí úlohu strany v socialistické společnosti a uplatňuje teoretickou platformu „politického pluralismu“.

V závěru knihy jsou shrnuty základní poznatky jednotlivých kapitol, přičemž lze jen zdůraznit autorův názor, že studium sociální struktury trvale patří k základním úkolům marxistické sociologie.

Navážeme-li na hodnotící stanoviska vyslovená již v úvodu recenze, pak můžeme konstatovat, že kniha A. Vaňka přináší cenný vklad ke kritické analýze nemarxistických koncepcí a k tvůrčímu rozvíjení marxisticko-leninské teorie sociální struktury.

Jaroslav Erneker

Rabočij klas razviťogo socialističeskogo obščestva (Dělnická třída rozvinuté socialistické společnosti)

Moskva, Mysl 1974, 276 s.

Na základě dosaženého stupně ekonomického a sociálního rozvoje sovětské společnosti na konci šedesátých let bylo v dokumentech KSSS věnovaných padesátému výročí Říjnové revoluce konstatováno, že v SSSR byla vybudována vyspělá socialistická společnost. Program KSSS stanovený XXIV. sjezdem součastě vytkl další cíl – budování materiálně technické základny komunismu. Společenskovědní disciplíny v SSSR tak byly postaveny před novým úkol: podat obraz změn v sociální struktuře vyspělé socialistické společnosti, ve vztazích a reprodukci tříd, v politicko-sociálních podmínkách jejich sblížení a naznačit směry vývoje v nejbližší budoucnosti.

Nikoli náhodou byla ve společenskovědní produkci věnována převážná většina teoretických analýz a empirických studií rozhodující politické a výrobní síle společnosti – dělnické třídě. K nejdiskutovanějším patřily otázky změn ve složení dělnické třídy, její role ve struktuře vyspělé socialistické společnosti, její rostoucí úlohy ve výstavbě materiálně technické základny komunismu a aktivní účasti na vědeckotechnické revoluci. Byla analyzována i řada otázek spojených s novými, změnícím společenským podmínkám odpovídajícími formami uplatňování vedoucí role dělnické třídy jak v sociálním a politickém, tak i ekonomickém a technickém rozvoji sovětské společnosti.

Studie *Dělnická třída vyspělé socialistické společnosti*, zpracovaná kolektivem autorů Akademie společenských věd při ÚV KSSS,